

KULTURVÄRDEN SOM FÖRSKINGRAS

*Av förste vice talmannen, trädgårdsmästaren
KARL MAGNUSSON, Skövde*

SÅ SÄG det ut här, ännu blott för några få år sedan, nu äro också de nådår gångna, som den gamla byggnaden erhållit: den är dömd att rivras — kanske har detta redan skett.» Med dessa om djup resignation vittnande ord avslutas en pietetsfull artikel om Bräddegårdens komministerboställe på Kålland, införd i förra årets »julhälsningar till församlingarna i Skara stift». Bostads-huset, som var uppfört i början av förra århundradet, hade framför många äldre byggnader, vilka tack vare enskilt intresse räddats åt framtiden, varit värt att bevaras, då det utgjorde en synnerligen god exponent för komministrarnas bostadsstandard i början av förra seklet. Byggnaden var därjämte i ganska gott skick och kunde med rimliga kostnader ännu länge ha tjänat som bostad om icke åt komministern, sedan befattningen indragits, så dock åt gårdens brukare.

När Skarabiskopen för några år sedan lämnade Brunsbo, där hans företrädare residerat i ett halvt årtusende, bröts utan fullgiltiga skäl en betydelsefull tradition. Nu stå biskop och stiftsnämnd rådlösa för användningen av bostället och dess delvis medeltida manbyggnad. Förslag har framkommit och vunnit understöd bl. a. från hushållningssällskapets förvaltningsutskott att frångestycka och sälja manbyggnaden jämte parkområde för att där inrätta en lantushållsskola. Men om detta frånskiljes, består ej längre Brunsbo som en enhet. Då kommer »säkert som amen i kyrkan» även det övriga bostället att i avsaknad av nödiga byggnader styckas och försäljas, och landets kanske mest traditionsrika kyrkoboställe att vara ett minne blott. Då har man lyckats att fullständigt förskingra ännu ett kulturvärde med minnen av sådana kulturpersonligheter som Brynolf Gerlachson, Haqvin Spegel och Jesper Svedberg.

Men likväl är faran för de eklelesiastika boställena relativt ringa gentemot Kronans boställen. De förstnämnda få endast i sällsynta undantagsfall försäljas, tack vare att de äro undandragna regeringens och riksdagens avgörande och ej minst domänstyrelsens,

som synes ha för avsikt att så långt möjligt befria Kronan från jordbruksinnehav. Däremot vore måhända, sett enbart ur synpunkten av egendomarnas räntabilitet, mindre att invända — ur historisk kulturell och hembygdsvårdssynpunkt kunna dess mer befogade invändningar resas mot domänstyrelsens tyvärr redan allt för långt framskridna försäljningar av boställen.

Våra löneboställen representera nämligen de konkreta kvarlevorna från ett betydelsefullt avsnitt av svensk förvaltningshistoria — jordavlönningen — från vilken kronans boställsinnehav väsentligen stammar. Från klockaren till biskopen, från länsmanen till landshövdingen, från indelte knekten till regementsöversten voro tjänsteinnehavarna jordavlönade, en avlöningsform, som framvuxit ur vårt lands relativa fattigdom på penningar men rikedom på jord. När detta lönesystem avvecklades, återfördes boställena under Kronans disposition som arrendegårdar men ha under de senaste årtiondena i forcerad takt försålts.

Soldatboställena tillhörde roten eller rusthållet och förintades snabbt, sedan dessa återfått förfoganderätten. Nu minna endast några räddade soldatstugor utanför regementenas kaserner om det forna indelningsverket. Härom är kanske mindre att säga, soldatboställena voro i allmänhet för små att kunna bestå som självständiga brukningsdelar. Dock ha mindre värdefulla och egenartade kulturminnen än soldat- och båtsmanstorp varit föremål för intresserad omvårdnad.

De till Kronans disposition återbördade boställena voro däremot som regel av den storleksordning, att de väl kunnat bestå som självständiga jordbruk och utan kostnad kvarbliva i kronans ägo, ja, vid nöjaktig förvaltning, lämna avsevärda inkomster. Härutinnan har emellertid mycket brustit, och när nu tidigare försummelser skola sonas, kräver detta så pass stora utgifter för husbyggnader m. m., att nettoöverskottet blivit ringa eller intet och den förvaltande myndigheten, domänstyrelsen, söker med all makt befria sig från byggnadsplikten och administrationen och överflytta detta på enskilda genom boställenas försäljning, som emellertid vid sådana fall måste ske till priser, vilka möjliggöra för den enskilde att sätta husen i stånd. Men likaväl som enskilda jordbruk kunnat lämna och lämnat en avkastning, som vid klok hushållning möjliggjort ett fortsatt byggnadsbestånd, skulle detta ha varit möjligt med kronoboställena, så mycket hellre som de i fråga om jordbrukens beskaffenhet snarare legat över än under medeltalet på respektive orter. Men en svag och slentrianmässig

administration har under långa tider medgivit så låga arrenden, att om dessa skolat avkortas med avdrag för husunderhåll, har alltför låg avkastning måst redovisas. Följden har blivit i hög grad eftersatt byggnadsvård, eftersatt även därigenom att arrendatorerna långt mer än vid privatarrenden varit om än icke till formen så dock till gagnet befriade från löpande underhåll.

Att arrendena genomgående varit orimligt låga framgår av de höga pris, som avgående arrendatorer betingat sig av tillträdaren vid överlåtelse av optionsrätten. Sådana överenskommelser lära nu vara förbjudna men voro i ett tidigare skede regel. Jag känner fall då priset för överlåtelsen varit t. o. m. högre än gårdens taxeringsvärde eller där huvudarrendatorn av en under-arrendator betingade sig ett så högt arrende, att den förre under lång tid gratis disponerade ståndsmässig bostad och trädgård. Uppenbarligen utgör detta kapitalvärdet av för lågt beräknade arrenden. Det må också i detta sammanhang påvisas, att redovisningen för bostälernas räntabilitet så tillvida är felaktig, som skogsförsäljningarna icke inräknas. Inräknas som sig bör även dessa, skall förvisso Kronans och det allmännas boställsinnehav, trots misskötsel, icke visa de klena räntabilitetssiffror, som nu är fallet.

Omfattningen av kronans markförsäljningar framgår av nedanstående siffror, varvid emellertid bör beaktas, att icke alla försäljningar, men dock huvudparten, utgör boställsjord. Även annan jord, som förvärvats i samband med skogsköp, ingår i de redovisade siffrorna, ehuru med relativt liten andel. Domänfonden har från 1937 till 1940 års utgång vuxit från 20,9 mill. till 32,3 mill.; försäljningssiffrorna utgjorde 1939 3,9 mill., 1940 3,4 mill. och 1941 3,5 mill., allt i avrundade tal, f. ö. de högsta, som någonsin förekommit. Dessa höga siffror betingas i mycket ringa mån av stigande priser å de försålda egendomarna utan väsentligen av ökad försäljningsvolym. Fonden har avsatts i syfte att till Kronan i stället för de sålda jordbruksfastigheterna förvärva skogsområden och för skogsbörd tjänlig mark. Den starkt växande kapitalbehållningen visar i hur otillräcklig mån syftet förverkligats.

Man kan rimligen icke i likhet med en mycket högtstående person försvara den stora fondbehållningen med att »Domänverket behöver rörelsekapital». Så illa ställt är det dock ej för det svenska statsverket, att det behöver realisera sakvärden för att skaffa rörelsekapital, ej heller för kapital till markinköp.

Många försäljningar ha också skett till pris och villkor som för att citera en domänintendent »varit rena skandalen». Blott ett

par exempel: Från en större kronoegendom bortsåldes 1917 en utgård om 38 tld åker och 72 tld skog och beten för 12,460 kronor. Husen voro visserligen dåliga men skogstillgången så betydande, att, när gården några år senare ånyo gick i handeln, köpeskillingen gäldades med försåld skog. Men härtill kommer, att med gården försåldes mer än fjärdedelen av västra Sveriges kanske största ännu outbyggda vattenfall, som, sedan de kvarvarande delarna övertagits av vattenfallsstyrelsen och i en framtid väl kommer att utbyggas, får återköpas till ett pris, som förvisso blir flerdubbelt mot försäljningssumman för hela gården. Detta, liksom mycket annat, hör ju visserligen till de tidigare synderna, varför den nuvarande ledningen ej kan göras ansvarig, men även en större försäljning för blott två år tillbaka från samma egendom låg avsevärt under det rimliga värdet.

Försäljningarna ha i stort motiverats med det dåliga byggnadsbeståndet och att det för kronan vore mera ekonomiskt att i stället för jordbruksjord inköpa och förvalta skog eller till skogsbörd tjänliga områden. I viss utsträckning har sådan omflyttning skett, dock i så ojämn takt att f. n. mer än 32 mill. kronor innestå odisponerade av domämförsäljningsmedel för vilka sålunda icke skog eller skogsmark inköpts. Från 1937 till utgången av 1940 har domänfonden stigit från 20 mill. till nyssnämnda summa. — Hur mycket äro dessa pengar i närvarande stund värda i förhållande till de sakvärden Kronan realiserat, hur stort blir deras värde i en framtid genom den fortgående och oundvikliga penningförsämringen? Under rådande konjunkturläge kunna de givetvis icke omsättas i skogsområden utan bli stående för att ytterligare försämras. I vart fall borde väl detta sakförhållande bjuda, att ingen ytterligare realisation av sakvärden ägde rum. Men icke dess mindre föreligger nu på riksdagens bord en proposition om försäljning av ett flertal kronoegendomar i skilda delar av landet.

För den svenska jordbruksnäringen och särskilt för dess rekrytering med yngre dugliga och självständiga brukare innebär tillgången på goda arrendegårdar under betryggande villkor en avsevärd fördel. Många dugliga mannar sakna kapital att förvärva både gård och inventarier men väl pengar till det sistnämnda. För sådana innebär arrendeinnehavet ofta enda utvägen till en självständig jordbruksdrift.

I en från domänstyrelsen till Kungl. Maj:t nyligen överlämnad utredning angående vilka kronoegendomar, som böra försäljas, föreslår styrelsen att, »frånsett mindre lotter och områden, cirka

230 jordbruksfastigheter kunna ytterligare, avyttras, motsvarande 25 % av hela antalet fastigheter, varom här är fråga». Kvar bleve därefter allenast kronoegendomar, som kunna tänkas behövlige i en framtid för »allmänt och statligt ändamål av olika slag, fångvårds- och skoländamål, försöksverksamhet, flygfält, militära ändamål m. m. dylikt», likaså där framtida värdestegring kan förväntas genom lokala behov såsom utvidgning av städer etc., eller för att uppdelas till arrendeegnahem och liknande. Det lär dock vara vanskligt att avgöra, vilka egendomar som i en framtid kunna bli behövlige för statliga ändamål; ej så få aktuella utrymmesbehov skulle säkerligen ha kunnat billigare tillgodoses, om i tidigare skeden realiserade egendomar stått till förfogande. — Bibehållande i Kronans ägo påkallas endast för egendomar, »som på grund av befintlig skogstillgång ej borde avyttras» samt »egendomar med stora historiska och kulturella minnesmärken»... Då domänstyrelsen till »stora historiska och kulturella minnesmärken» tydligen icke räknar egendomarnas natur av f. d. kungsgårdar, kungsladugårdar samt civila och militära boställen, skulle efter ovan skisserade försäljningsprograms genomförande förskingringen av Kronans boställen vara fullständig, stora sakvärden skulle dessutom ha realiserats för osäkra penningvärden, och ett av vårt lands största och mest spridda kulturella minnesvärde har förintats. Omdömet är icke för starkt. Det gendrives ingalunda med invändningen, att gårdarna finnas dock kvar fastän överförda i enskild ägo, ty därefter försvinner som erfarenheten visat förbluffande snart deras minnesvärde som f. d. boställen. Därom erinras man blott vid de tillfällen, då gården lämnats till försäljning hos någon driftig egendomsmäklare, som i annonserna reklamerar med gårdens karaktär av f. d. boställe.

Vi nedlägga ett intresserat och erkännansvärt arbete på att för framtiden bevara allehanda kulturminnen såsom fornsaker och byggnader, landsmål och folklöre m. m. Vi anställa landsantikvarier och uppföra museibyggnader i alla län. Varje bygd med självaktning skaffar sig en hembygdsgård. Allt detta är berömvärt men kostar pengar och intresserat arbete, vilket det är väl värt, måhända dock med en liten reservation mot en allt för ensidig inriktning på musei- och arkivsynpunkter. — Visst är det av värde att i ett museum ha samlade intressanta gravfynd; genomgrävningen av högarna har i hög grad berikat vår kännedom om våra förfäders liv, men icke behöver därför nödvändigtvis varje hög genomgrävas, sedan högarna äntligen fått fred för

bygdens skattsökare. Det verkligt stora, tiderna igenom bestående och manande minnesmärket ligger dock mest däri, att bygden inom sina gränser har kvar fädernas pietetsfullt bevarade kummel och vårdar. Vad vore Gamla Uppsala utan sina högar och sin kyrka, vad Falbygden utan sina gånggrifter och Luleå Gammelstad utan sina kyrkstugor och sin kyrka? Även om värden är av relativt ungt datum och består av ett f. d. militie- eller civilboställe, förtjänar den behållas och vårdas.

Det saknar icke sitt intresse och värde att på ett museum se möbler och föremål hopsamlade och ordnade så att de troget återge t. ex. hur en Kronans kapten bodde och hade sin expedition inrättad på indelningsverkets tid, men vore det icke ur kulturminnesvårdens intresse ännu värdefullare att i bygden bevara typiska boställena av skilda slag, naturligtvis med förnuftig rationalisering, men där åtminstone boställsnaturen bevarades?

Genom riksantikvariens ingripande har manbyggnaden vid Skaraborgs regementes förutvarande översteboställe, Kungslena gård, blivit skyddad som byggnadsminnesmärke, men fallet torde vara tämligen ensamstående. De trenne fall av särskild vård, som Domänstyrelsen vid sistlidne riksdag åberopade till sitt försvar vid ett interpellationssvar i riksdagen, utgöra allt för enstaka undantag för att verka lugnande och ha dessutom beträffande Höjentorps kungsgård, vilken f. ö. icke varit boställe, tillkommit efter ett allvarligt påpekande av statsrevisorerna. Huvudparten av denna gård är därjämte skingrad till arrendeegnahem.

Inför angelägenheten att undan förskingring rädda nationella värden, det må ha rört sig om föremål från gången tid, eller om minnen ur folklivet eller om naturminnen, har vid flera tillfällen med styrka erinrats att snara åtgärder vore av nöden, om icke oersättliga värden skulle gå till spillo. Om någonsin föreligger här ett sådant fall, eljest äro de konkreta minnena från den betydelsefulla och minnesvärda jordavlöningen »snart en saga blott».

Visserligen äro statens finanser ansträngda men så har knappast varit förhållandet under år som närmast gått, ej heller till den grad att realisation av Kronans fasta egendom behövt äga rum. Nog har svenska Kronan råd till en anständig boställsvård även om detta på grund av tidigare försummelser under en tid framåt skulle kosta åtskilligt utöver inkomsten från boställena. Det är icke Kronan värdigt att genom försäljning överföra försummat underhåll på enskilda och än mindre att förskingra oersättliga kulturvärden.